

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Problemy poprawnościowe z zakresu frazeologii we współczesnych szkolnych słownikach poprawnej polszczyzny (na przykładzie związku frazeologicznego twardy orzech do zgryzienia) : refleksja krytyczna

Author: Emilia Czarnota

Citation style: Czarnota Emilia. (2016). Problemy poprawnościowe z zakresu frazeologii we współczesnych szkolnych słownikach poprawnej polszczyzny (na przykładzie związku frazeologicznego twardy orzech do zgryzienia) : refleksja krytyczna. "Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego" (T. 25 (2016), s.127-137).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Emilia CZARNOTA

Uniwersytet Śląski

Problemy poprawnościowe z zakresu frazeologii
we współczesnych szkolnych słownikach
poprawnej polszczyzny
(na przykładzie związku frazeologicznego
twardy orzech do zgryzienia)
Refleksja krytyczna

Issues of Phraseological Correctness in Contemporary Learner's Dictionaries
of the Correct Polish Language
(Based on the Example of an Idiomatic Expression *twardy orzech do zgryzienia*)
[*a tough nut to crack*]. A Critical Reflection

Abstract: The article analyses and evaluates the translations in several contemporary learner's dictionaries of the correct Polish language of an idiom *twardy orzech do zgryzienia*. I focus on the place of the idiom in the micro- and macro-structure of dictionaries, proposed normative solutions and on whether these dictionaries take into account the concept of a two-level linguistic norm of contemporary Polish. I point to errors and inaccuracies in the notation of the idiom in learner's dictionaries of the correct Polish language and to their consequences. In conclusion, I propose postulates guiding practical actions in desirable directions when it comes to including idioms in learner's dictionaries of correct Polish.

Key words: phraseology, learner's dictionaries of the correct Polish language, phraseological norm

W ostatnich latach zarówno badacze, jak i nauczyciele poloniści zwracają uwagę, że zasób leksykalny dzieci i młodzieży ubożeje, że coraz więcej wy-

razów i frazeologizmów to w języku młodych jednostki recesywne. Obszernie opisano także najczęstsze mechanizmy błędów frazeologicznych popełnianych przez uczniów¹. Badania wskazują na nieznaną postać frazeologizmów, nieznaną ich znaczenia (częste rozumienie dosłowne), trudności z poprawnym osadzeniem związków frazeologicznych w kontekście zdaniowym i tekstowym. Warto również zauważyć, że wymienione trudności mają nie tylko uczniowie czy studenci, lecz także większość przeciętnych użytkowników polszczyzny. Możemy dziś mówić o rozprzestrzeniającym się w polszczyźnie zjawisku, które Stanisław Bąba nazywał „rozregulowaną pamięcią frazeologiczną użytkowników języka”². Zjawisko to współcześnie można zaobserwować zarówno w codziennych wypowiedziach Polaków, jak i w języku ludzi mediów. Dydaktycy języka polskiego stale natomiast podkreślają potrzebę nieustannego zaznajamiania uczniów z polską frazeologią, by mogli oni świadomie tworzyć i odbierać teksty zarówno dawne, jak i współczesne. Pracę nad frazeologią trzeba z kolei łączyć z ćwiczeniami w korzystaniu ze słowników frazeologicznych czy też ze słowników poprawnej polszczyzny. W związku z tym należałoby zwrócić szczególną uwagę na zasób i sposoby uwzględniania jednostek frazeologicznych we wszystkich publikacjach o przeznaczeniu szkolnym, zwłaszcza zaś w słownikach, mających przecież w świadomości użytkowników języka bezspornie charakter normatywny.

¹ Zob. publikacje: K. Gąsiorek, D. Krzyżyk, Z. Salonię, H. Synowiec: K. Gąsiorek: *Rozumienie przez dzieci dziewięcioletnie wybranych związków frazeologicznych z nazwami części ciała*. W: *Językowe, literackie i kulturowe ścieżki edukacji polonistycznej (tradycja i współczesność)*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Helenie Synowiec w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej. Red. D. Krzyżyk, B. Niesporek-Szamburska. Katowice 2014, s. 335–347; D. Krzyżyk: *Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym pięć Achillesa gimnazjalistów? Wyniki badań*. W: *Odmiany polszczyzny w szkole (teoria i praktyka)*. Red. H. Synowiec przy współudziale M. Kubarek. Katowice 2013, s. 170–188; D. Krzyżyk, H. Synowiec: *O potrzebie badań diagnostycznych nad frazeologią uczniów*. „Język Polski w Szkole dla Klas IV–VIII” 1998/1999, z. 1, s. 22–25; D. Krzyżyk, H. Synowiec: *Z badań nad związkami frazeologicznymi z komponentami nazw barw w języku uczniów (wyniki badań i propozycje dydaktyczne)*. W: *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane Profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*. Red. A. Janus-Sitarz. Kraków 2009, s. 133–145; D. Krzyżyk, H. Synowiec: *O sprawności językowej uczniów w zakresie frazeologii*. W: *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*. T. 2. Red. J. Migdał, A. Piotrowska-Wojczyk. Poznań 2013, s. 137–146; Z. Saloni: *Błędy językowe w pracach pisemnych uczniów liceum ogólnokształcącego. Próba analizy językoznawczej*. Warszawa 1971; H. Synowiec: *Rozumienie znaczenia związków frazeologicznych w szkole*. W: *Wybrane zagadnienia edukacji polonistycznej*. Red. H. Kurczab, U. Kopeć, E. Kozłowska. Rzeszów 2002, s. 179–190; H. Synowiec: *Problemy frazeologii w kształceniu językowym uczniów*. W: *Wiedza o języku i kompetencje językowe uczniów*. Red. B. Niesporek-Szamburska. Katowice 2012, s. 285–297.

² S. Bąba: *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*. Poznań 1986, s. 27.

Obecnie na polskim rynku wydawniczym znajduje się duża liczba różnego typu słowników. Sytuacja ta dotyczy szczególnie publikacji przeznaczonych do użytku szkolnego. Uczniowie są bowiem dla wydawców atrakcyjną grupą odbiorców, dlatego też coraz więcej tworzy się słowników właśnie o przeznaczeniu szkolnym³. Nie ulega wątpliwości, że dobry słownik stanowi wartościową pomoc dydaktyczną dla ucznia, a umiejętność korzystania z publikacji leksykograficznych jest mu przydatna w szkole i później — w dorosłym życiu.

Zróznicowane postawy autorów słowników wobec problemów frazeologicznych ujawniają się zarówno w doborze jednostek frazeologicznych, jak i strategiach ich notacji. Wykażę to na jednym, nieprzypadkowo wybranym problemie frazeologicznym, uwzględnionym we współczesnych szkolnych słownikach poprawnej polszczyzny. Zakładam, że publikacje leksykograficzne tego typu powinny odnotowywać jednostki języka, które przeciętnemu użytkownikowi polszczyzny przysparzają różnego rodzaju kłopotów i budzą wątpliwości. Takim problemem z zakresu frazeologii jest związek frazeologiczny *twardy orzech do zgryzienia*. Wiadomo, że frazeologizm ten sprawia trudności użytkownikom polszczyzny od dawna, czego dowodem jest odnotowanie tego problemu w trzech ważnych słownikach poprawnościowych: *Słowniku poprawnej polszczyzny* Stanisława Szobera⁴, *Słowniku poprawnej polszczyzny PWN* pod redakcją Witolda Doroszewskiego i Haliny Kurkowskiej⁵ oraz w *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny PWN* pod redakcją Andrzeja Markowskiego⁶. Związek frazeologiczny *twardy orzech do zgryzienia* znalazł się także wśród wybranych przez Stanisława Bąbę najczęstszych problemów normatywnych z zakresu frazeologii⁷. Językoznawca ten zauważał:

Chcąc obrazowo wyrazić treść: „trudny problem do rozstrzygnięcia, trudna sprawa do załatwienia”, możemy posłużyć się zwrotem *twardy orzech do zgryzienia*. We współczesnych wypowiedziach coraz częściej spotyka się jednak nie *twardy*, lecz *trudny*, ciężki *orzech do zgryzienia*⁸.

³ Por. G. Dziamska-Lenart: *Kryteria oceny szkolnych słowników frazeologicznych*. W: *Istnieć w kulturze. Między teorią a praktyką edukacyjną*. Red. M. Świącicka, D. Jastrzębska-Golonka, A. Rypel. Bydgoszcz 2010, s. 284.

⁴ Zob. S. Szober: *Słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa 1948, s. 42, 291.

⁵ Zob. *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Red. W. Doroszewski, H. Kurkowska. Warszawa 1976, s. 80, 468, 802.

⁶ Zob. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Red. A. Markowski. Warszawa 2010, s. 135, 722, 1197, 1208.

⁷ Zob. S. Bąba: *Twardy orzech...*, s. 77—78.

⁸ Ibidem, s. 77.

Wyjaśniał także, iż

zwrot twardy orzech do zgryzienia jest pożyczką z angielskiego: *hard nut to crack* (dosłownie: twardy orzech zgryźć). Pojawił się w polszczyźnie w początkach XIX wieku. Z biegiem czasu zaczęto go modyfikować, wymieniając człon twardy na trudny, ciężki, wielki itp., co na ogół jest zgodne ze znaczeniem ang. *hard* (= twardy, trudny, ciężki, silny), lecz narusza tradycję, gdyż *hard* jako wyraz wieloznaczny tylko w jednym ze swych znaczeń (*hard* = twardy) wchodzi w skład stałego zwrotu *hard nut to crack*⁹.

Bąba dodawał ponadto, że wariant *trudny orzech do zgryzienia* może być zaakceptowany, natomiast modyfikacja *ciężki orzech do zgryzienia* kłóci się ze zdrowym rozsądkiem (nie ciężar bowiem wpływa na trudność zgryzienia orzecha). Podobnie badacz oceniał innowacje typu: *nie lada orzech do zgryzienia*¹⁰. Stanowisko S. Bąby znajduje potwierdzenie we współczesnej normie: w normie wzorcowej pozostaje jedynie *twardy orzech do zgryzienia*, a w użytkowej dopuszcza się postać *trudny orzech do zgryzienia*. Nie są natomiast aprobowane tak często występujące w uzusie warianty, jak: *ciężki* czy *nie lada orzech do zgryzienia*. Na przykładzie tego związku frazeologicznego można dostrzec, jak duży wpływ na normę językową ma tradycja, a jednocześnie jak bardzo intuicyjna, nieugruntowana jest wiedza użytkowników języka na temat struktury związku i ewentualnej wymiany jednego komponentu frazeologizmu na inny.

Analizie porównawczej poddałam materiał leksykalny wyekscerpowany z pięciu współczesnych szkolnych słowników poprawnej polszczyzny, wykorzystywanych na co dzień także na lekcjach języka polskiego:

- Drabik L., Sobol E.: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Dużyńska-Markowska M.: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 2002.
- Dużyńska-Markowska M., Markowski A.: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Langenscheidt, 2008.
- Gałczyk A.: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Białystok: Wydawnictwo Printex, 2004.
- Podlaska D., Świątek-Brzezińska M.: *Słownik poprawnej polszczyzny*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Szkolne PWN, 2009.

Docelowo adresat — uczeń — jest wskazany już w tytule czterech z pięciu wybranych słowników opublikowanych przez różne wydawnictwa. Słowniki te są porównywalne ze względu na ich objętość (liczbę stron), jednak znacznie

⁹ Ibidem, s. 78.

¹⁰ Zob. ibidem.

zróżnicowane ze względu na rzeczywistą ilość i dobór materiału leksykalnego oraz sposób jego opracowania (opisu).

Pierwszym problemem związanym z zamieszczaniem jednostek frazeologicznych w publikacjach leksykograficznych jest ich selekcja determinowana zwłaszcza typem słownika, w którym mają one zostać zamieszczone. Drugorzędny w przypadku słowników poprawnej polszczyzny wydaje się problem określenia zakresu samego pojęcia „związek frazeologiczny”¹¹. Najważniejszym kryterium selekcji wszystkich jednostek języka do publikacji poprawnościowych (w tym również dzieł leksykograficznych) powinno być kryterium rzeczywistego występowania jakiejś trudności w posługiwaniu się daną jednostką przez użytkowników polszczyzny w określonym czasie. Powszechne wątpliwości i pojawiające się często w uzusie formy nieaprobowane przez normę powinny decydować o zamieszczaniu danej jednostki w słowniku poprawnej polszczyzny. Bywa, że autorzy szkolnych słowników deklarują we wstępach do swoich publikacji właśnie taki czynnik jako decydujący o selekcji frazeologizmów, por.: „[w słowniku — E.C.] są tylko te frazeologizmy, których forma albo znaczenie mogą budzić wątpliwości językowe”¹²; „czytelnik znajdzie [w słowniku — E.C.] te informacje, które są przydatne przy rozstrzygnięciu wątpliwości poprawnościowych, a więc m.in.: [...] stałe połączenia wyrazowe, zwane związkami frazeologicznymi — jeśli ich forma lub znaczenie mogą sprawiać kłopoty”¹³. Frazeologizm *twardy orzech do zgryzienia* został odnotowany w czterech spośród pięciu wymienionych szkolnych słowników poprawnej polszczyzny. Zaskakujące — na tle moich wcześniejszych spostrzeżeń dotyczących tego, jak bardzo problematyczny dla użytkowników polszczyzny jest opisywany frazeologizm — wydaje się niezamieszczenie tego problemu w żadnym z haseł słownika Agaty Gałczyk. W publikacji tej odnotowano znikomą liczbę związków frazeologicznych i pozycja ta raczej nie będzie przydatna w rozwiązywaniu nawet najczęściej pojawiających się problemów normatywnych z zakresu frazeologii.

Warto także zwrócić uwagę na miejsce problemów frazeologicznych w makrostrukturach słowników. Jest to szczególnie ważne zagadnienie w odniesieniu do publikacji o przeznaczeniu szkolnym. Obserwacje nauczycieli polonistów bowiem uważają, że uczniowie niezbyt swobodnie poszukują wskazanych jednostek w słownikach tradycyjnych (papierowych). Problem ten nasila się przy jednostkach wieloelementowych, jakimi są związki frazeologiczne. W szkolnych słownikach frazeologicznych najczęściej frazeologizmy notowane są pod

¹¹ Zob. P. Żmigrodzki: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice 2005, s. 100—102.

¹² M. Dużyńska-Markowska: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa 2002, s. XVI.

¹³ M. Dużyńska-Markowska, A. Markowski: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa 2008, s. VI.

kilkoma/wszystkimi komponentami autosemantycznymi lub pełny opis jest notowany pod jednym komponentem, w innych zaś hasłach stosuje się odsyłacze. Bywa i tak, że autorzy przyjmują zasadę notacji związków frazeologicznych pod najsilniejszym komponentem, czyli na ogół charakterystycznym, reprezentatywnym dla danego frazeologizmu rzeczownikiem, rzadziej przymiotnikiem, liczebnikiem lub czasownikiem¹⁴. Zasady te są zresztą dość dobrze znane użytkownikom słowników frazeologicznych, a przynajmniej tym świadomie z nich korzystającym. Znacznie mniej oczywiste są na tym tle sposoby notacji problemów frazeologicznych w makrostrukturze słowników poprawnej polszczyzny. W *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny PWN* odnotowano frazeologizm *twardy orzech do zgryzienia* w czterech miejscach, w hasłach: CIĘŻKI, ORZECH, TRUDNY, TWARDY¹⁵, a więc zarówno pod komponentem rzeczownikowym — ORZECH, jak i przymiotnikowym poprawnym w normie wzorcowej — TWARDY, poprawnym w normie użytkowej — TRUDNY, oraz jako ostrzeżenie pod komponentem błędnym — CIĘŻKI. Jest to rozwiązanie posiadające zalety, jak również wady. Bez względu na to, w jakim hasle użytkownik będzie poszukiwał tego związku frazeologicznego, ma szansę na rozwianie swoich wątpliwości. Nie jest więc konieczne wertowanie słownika w celu odnalezienia miejsca, które autorzy uznali za najwłaściwsze do zamieszczenia danego frazeologizmu. Warto jednak zwrócić uwagę, iż notowanie dużej liczby frazeologizmów w kilku hasłach znacznie zwiększa ogólną objętość publikacji, co już nie sprzyja sprawnemu odnalezieniu poszukiwanych zagadnień.

Decyzje podjęte co do notacji frazeologizmu *twardy orzech do zgryzienia* we współczesnych szkolnych słownikach poprawnej polszczyzny są zróżnicowane. I tak, w słownikach Dużyńskiej-Markowskiej oraz Dużyńskiej-Markowskiej i Markowskiego zamieszczono ten problem w każdej z publikacji trzy razy (w hasłach: CIĘŻKI, ORZECH, TWARDY)¹⁶, w kolejnych dwóch słownikach tylko raz — w słowniku Drabik i Sobol (w hasle: CIĘŻKI)¹⁷ oraz w słowniku Podlaskiej i Świątek-Brzezińskiej (w hasle: TWARDY)¹⁸. Notacja złożonej jednostki językowej tylko w jednym miejscu słownika jest — moim zdaniem — problematyczna. O ostatecznym miejscu bowiem decyduje intuicja badawcza autorów, niekoniecznie tożsama z intuicją odbiorców publikacji. W warunkach szkolnych notacja kłopotliwego frazeologizmu wyłącznie pod jego nie-

¹⁴ Zob. G. Dziamska-Lenart: *Kryteria oceny...*, s. 287—288.

¹⁵ Zob. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN...*, s. 135, 722, 1197, 1208.

¹⁶ Zob. M. Dużyńska-Markowska, A. Markowski: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny...*, s. 79, 346, 521; M. Dużyńska-Markowska: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny...*, s. 49, 225, 348.

¹⁷ Zob. L. Drabik, E. Sobol: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa 2007, s. 37.

¹⁸ Zob. D. Podlaska, M. Świątek-Brzezińska: *Słownik poprawnej polszczyzny*. Bielsko-Biała 2009, s. 472.

normatywnym komponentem nie wydaje się dobrym rozwiązaniem, gdyż może przyczynić się do utrwalenia błędnego komponentu w świadomości językowej młodych użytkowników języka. Jak wykazują przytoczone przykłady, nie ma nadrzędnej zasady regulującej jednolite podejście autorów szkolnych słowników poprawnej polszczyzny do notowania problemów poprawnościowych z zakresu frazeologii czy też w ogóle jednostek wieloelementowych w makrostrukturze słownika. Jeśli żadna zasada w tym zakresie nie jest respektowana przez autorów słowników szkolnych, również nauczyciel nie może podać uczniowi uniwersalnej instrukcji poszukiwania frazeologizmów w publikacjach leksyko-graficznych tego typu.

Kolejna ważna kwestia to miejsce problemów frazeologicznych w artykule hasłowym i sposób ich wyodrębnienia. W publikacjach o przeznaczeniu szkolnym decyzja autorów, czy problemy te będą w jakiś szczególny sposób wyodrębniane w strukturze artykułu hasłowego, wydaje się szczególnie ważna dla łatwego i szybszego zlokalizowania tych jednostek przez ucznia. Niezbyt uzasadnione — w moim odczuciu — jest zamieszczanie związków frazeologicznych na początku artykułu hasłowego (chyba że jest to jedyny problem poprawnościowy w danym hasle). Za optymalne rozwiązanie, skutecznie eksponujące normatywne problemy frazeologiczne w obrębie mikrostruktury słownika, należy uznać zamieszczanie frazeologizmów na końcu artykułu hasłowego i oznaczenie ich symbolem lub ewentualnie skrótem. Często jednak nie jest to możliwe, jeśli wyraz hasłowy jest wieloznaczny. Należałoby wówczas notować problemy frazeologiczne na końcu każdego wyodrębnionego znaczenia właściwego zamieszczonym frazeologizmom.

W czterech z pięciu poddanych oglądowi szkolnych słowników poprawnej polszczyzny problemy frazeologiczne są dodatkowo wyodrębniane stosownym symbolem lub skrótem, symbolami: ◇ (Drabik, Sobol; Dużyńska-Markowska); • (Dużyńska-Markowska, Markowski); skrótem „frazeol.” (Podławska, Świątek-Brzezińska). Bywa jednak i tak, że autorzy szkolnych słowników poprawnej polszczyzny nie sygnalizują w żaden sposób problemów frazeologicznych w artykule hasłowym — tak jest w słowniku A. Gańczyk.

Jak zauważyłam we wstępie niniejszego artykułu, jednym z głównych problemów dotyczących frazeologii w języku uczniów jest nieznanomość znaczenia związków frazeologicznych. Wskazywałoby to na potrzebę zamieszczania możliwie precyzyjnych i zrozumiałych definicji jednostek frazeologicznych we wszystkich publikacjach leksykograficznych notujących związki frazeologiczne, zwłaszcza zaś w słownikach o przeznaczeniu szkolnym. Postulat ten z różnym powodzeniem realizują autorzy opisywanych słowników. W *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny PWN* odnajdujemy definicję frazeologizmu *twardy orzech do zgryzienia* — ‘problem trudny do rozwiązania, zadanie sprawiające trudności’ we wszystkich czterech miejscach słownika, gdzie pojawia się opisywany frazeologizm (a więc w hasłach: CIĘŻKI, ORZECH, TRUDNY, TWARDY).

Wydaje się, że jest to rozwiązanie, które w warunkach szkolnych byłoby najkorzystniejszym dla ucznia poszukującego znaczenia tego związku frazeologicznego. W słowniku Dużyńskiej-Markowskiej frazeologizm *twardy orzech do zgryzienia* definiowany jest również we wszystkich hasłach, w których problem ten się pojawia (w hasłach: CIEŻKI, ORZECZ, TWARDY). Zaproponowane definicje nie są jednak identyczne. Autorka podaje następujące definicje: 1) ‘coś — jakieś zadanie, jakaś kwestia — co sprawia wiele kłopotów’ (w hasle CIEŻKI); 2) ‘sprawa, problem trudne do rozwiązania, skomplikowane’ (w hasle ORZECZ); 3) ‘problem, który trudno rozwiązać, kłopot, z którym trudno sobie poradzić’ (w hasle TWARDY)¹⁹. Definicje te w istocie objaśniają znaczenie opisywanego frazeologizmu, są w gruncie rzeczy bliskoznaczne, ale nie identyczne, co może dezorientować młodych użytkowników tej publikacji. Jeśli już w kilku miejscach jednego słownika znajduje się definicja tej samej jednostki językowej — zwłaszcza w warunkach szkolnych cenne byłoby ujednolicenie tych objaśnień²⁰. W słowniku Drabik i Sobol jednokrotnie podano definicje przy opisywanym frazeologizmie (w hasle CIEŻKI): *twardy orzech do zgryzienia* ‘problem trudny do rozwiązania, zadanie sprawiające trudności’. W słowniku Podlaskiej i Świątek-Brzezińskiej również tylko raz pojawia się frazeologizm *twardy orzech do zgryzienia* (w hasle: TWARDY) i odnotowano go wśród egzemplifikacji znaczenia 1. ‘odporny na odkształcenia przy nacisku, sztywny, nieelastyczny’ obok takich przykładów, jak: *twarde drewno, twarda okładka książki, ziemia twarda jak kamień, twardy orzech do zgryzienia*. Zamieszczenie tego frazeologizmu w takim kontekście nie tylko nie objaśnia w sposób właściwy jego znaczenia, lecz prowadzi też do defrazeologizacji związku frazeologicznego. Jest to duży mankament, zwłaszcza na tle przeświadczenia o normatywnym charakterze publikacji leksykograficznych i zasady stabilności struktury semantycznej frazeologizmu²¹.

¹⁹ Definicje te w identycznej postaci przejęła M. Dużyńska-Markowska i A. Markowski w słowniku wspólnego autorstwa.

²⁰ Brak ujednolicenia definicji tej samej jednostki pojawiającej się kilkakrotnie w obrębie makrostruktury słownika może doprowadzić do większych nieścisłości i dezorientacji czytelnika. Przykładem niech będą definicje frazeologizmu *mieć długie ręce* w słowniku Dużyńskiej-Markowskiej i Markowskiego. Frazeologizm ten odnotowano w słowniku dwukrotnie (w hasłach DŁUGI i RĘKA). W hasle DŁUGI autorzy podają dwie definicje: *mieć długie ręce* 1. ‘mieć wpływy, które umożliwiają szkodzenie komuś’, 2. ‘mieć skłonność do kradzieży’; w hasle RĘKA natomiast już tylko jedną definicję: *mieć długie ręce* ‘kraść’. Przeprowadzane przeze mnie badania ankietowe wśród gimnazjalistów i licealistów dowodzą, że jest to słabo znany przez młodzież frazeologizm. Gdyby nauczyciel poprosił uczniów o odszukanie znaczenia tej jednostki w słowniku Dużyńskiej-Markowskiej i Markowskiego, ostateczny rezultat poszukiwań zależałby od tego, w jakim hasle najpierw uczeń znajdzie ten frazeologizm (rzadko bowiem uczeń jest tak dociekliwy, by po odnalezieniu zadanego problemu poszukiwał go dalej w obrębie tej samej publikacji leksykograficznej).

²¹ Zob. S. Bąba: *Twardy orzech...*, s. 43—46.

Największe jednak wątpliwości w przypadku związku frazeologicznego *twardy orzech do zgryzienia* budzi jego struktura, a właściwie komponent przymiotnikowy, który wielu użytkowników polszczyzny traktuje jako możliwy do swobodnej lub ograniczonej wymiany na inne, pozornie bliskoznaczne komponenty (por. *twardy, trudny, ciężki, nie lada, wielki* itp.). W *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny PWN* zaznaczono, że w normie wzorcowej aprobowaną postacią kłopotliwego frazeologizmu jest *twardy orzech do zgryzienia*, potocznie możemy używać frazeologizmu *trudny orzech do zgryzienia*, autorzy ostrzegają również przed najczęstszymi niepoprawnymi wariantami: *ciężki orzech do zgryzienia, nie lada orzech do zgryzienia*. W słownikach Dużyńskiej-Markowskiej i Markowskiego również znajdziemy wzorcową postać — *twardy orzech do zgryzienia*, akceptowaną w normie użytkowej postać — *trudny orzech do zgryzienia* (określoną w hasłach słownika jako „gorsza”) oraz ostrzeżenie przed prawdopodobnie najczęstszą błędną postacią: *ciężki orzech do zgryzienia*. W słowniku Drabik i Sobol zwrócono uwagę czytelnika zwłaszcza na nienormatywną postać frazeologizmu — *ciężki orzech do zgryzienia*. Autorki odnotowały również postać w normie wzorcowej — *twardy orzech do zgryzienia*, oraz wariant potoczny — *trudny orzech do zgryzienia* (do oznaczenia zastosowano stosowny kwalifikator pot.). Podlawska i Świątek-Brzezińska oprócz notacji związku frazeologicznego *twardy orzech do zgryzienia* (choć nieoznaczonego jako frazeologizm) zamieściły również komponent *ciężki* jako niepoprawny i oznaczony w hasle * (por. *twardy (nie: *ciężki) orzech do zgryzienia*). Cenne jest uwzględnienie przez większość autorów dwupoziomowej normy dotyczącej tego frazeologizmu oraz ostrzeżenie przed niepoprawnymi najczęstszymi innowacjami wymieniającymi. Dokładne rozwiązania tych problemów są jednak bardzo różnorodne.

Niedomogi szkolnych słowników poprawnej polszczyzny w zakresie notacji frazeologicznych problemów normatywnych, ujawnione w wyniku analizy problemu *twardy orzech do zgryzienia* w tych publikacjach, są następujące:

- pomijanie ważnego problemu poprawnościowego z zakresu frazeologii,
- defrazeologizacja związku frazeologicznego przez niewłaściwe zamieszczenie w obrębie artykułu hasłowego,
- brak wyodrębnienia problemów z zakresu frazeologii w artykule hasłowym lub wyodrębnianie tylko niektórych związków frazeologicznych (niekonsekwencja),
- zamieszczanie problemów poprawnościowych pod niewłaściwym komponentem kłopotliwego związku frazeologicznego,
- brak zaznaczenia dwupoziomowej normy frazeologicznej,
- niekonsekwencja w definiowaniu tego samego frazeologizmu w obrębie makrostruktury słownika.

Analiza zastosowanych strategii notacji frazeologizmu *twardy orzech do zgryzienia* we współczesnych szkolnych słownikach poprawnej polszczyzny

skłania również do kilku wniosków postulatywnych: ustalenia i respektowania jednolitych zasad notacji związków frazeologicznych w makrostrukturze słownika tego typu, rozsądnego zamieszczania i widocznego oznaczania frazeologizmów w obrębie artykułu hasłowego, respektowania dwupoziomowej normy współczesnej polszczyzny, konsekwentnego definiowania tego samego frazeologizmu w obrębie makrostruktury słownika. Ponadto warto zadbać o sygnalizowanie nacechowania stylistycznego i ograniczonego zakresu użycia niektórych frazeologizmów oraz notację ewentualnych wariantów. W związku z trudnościami uczniów w posługiwaniu się frazeologią pożyteczne byłoby zamieszczanie typowych kontekstów użycia poszczególnych frazeologizmów w wypowiedzeniach.

Bibliografia

- Bąba S.: *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*. Poznań 1986.
- Drabik L., Sobol E.: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa 2007.
- Dużyńska-Markowska M.: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa 2002.
- Dużyńska-Markowska M., Markowski A.: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa 2008.
- Dziamska-Lenart G.: *Kryteria oceny szkolnych słowników frazeologicznych*. W: *Istnieć w kulturze. Między teorią a praktyką edukacyjną*. Red. M. Świąćicka, D. Jastrzębska-Golonka, A. Rypel. Bydgoszcz 2010.
- Gałczyk A.: *Szkolny słownik poprawnej polszczyzny*. Białystok 2004.
- Gąsiorek K.: *Rozumienie przez dzieci dziewięcioletnie wybranych związków frazeologicznych z nazwami części ciała*. W: *Językowe, literackie i kulturowe ścieżki edukacji polonistycznej (tradycja i współczesność). Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Helenie Synowiec w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Red. D. Krzyżyk, B. Niesporek-Szamburska. Katowice 2014.
- Krzyżyk D.: *Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym pięć Achillesa gimnazjalistów? Wyniki badań*. W: *Odmiany polszczyzny w szkole (teoria i praktyka)*. Red. H. Synowiec przy współudziale M. Kubarek. Katowice 2013.
- Krzyżyk D., Synowiec H.: *O potrzebie badań diagnostycznych nad frazeologią uczniów*. „Język Polski w Szkole dla Klas IV—VIII” 1998/1999, z. 1.
- Krzyżyk D., Synowiec H.: *O sprawności językowej uczniów w zakresie frazeologii*. W: *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*. T. 2. Red. J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk. Poznań 2013.
- Krzyżyk D., Synowiec H.: *Z badań nad związkami frazeologicznymi z komponentami nazw barw w języku uczniów (wyniki badań i propozycje dydaktyczne)*. W: *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane Profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*. Red. A. Janus-Sitarz. Kraków 2009.
- Podlawska D., Świątek-Brzezińska M.: *Słownik poprawnej polszczyzny*. Bielsko-Biała 2009.
- Saloni Z.: *Błędy językowe w pracach pisemnych uczniów liceum ogólnokształcącego. Próba analizy językoznawczej*. Warszawa 1971.

-
- Słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Red. W. Doroszewski, H. Kurkowska. Warszawa 1976.
- Synowiec H.: *Problemy frazeologii w kształceniu językowym uczniów*. W: *Wiedza o języku i kompetencje językowe uczniów*. Red. B. Niesporek-Szamburska. Katowice 2012.
- Synowiec H.: *Rozumienie znaczenia związków frazeologicznych w szkole*. W: *Wybrane zagadnienia edukacji polonistycznej*. Red. H. Kurczab, U. Kopeć, E. Kozłowska. Rzeszów 2002.
- Szober S.: *Słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa 1948.
- Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Red. A. Markowski. Warszawa 2010.
- Żmigrodzki P.: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice 2005.